

УРБАНИЗАЦИЯ ЖАРАЁНИНИНГ ДЕМОГРАФИК ВА СОЦИО- МАДАНИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Қурбоналиева Хулқар
ТДИУ катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада урбанизация жараёнининг дунё мамлакатларининг деярли барчасида жадаллик билан амалга ошаётганлиги бу ҳолат уни ўрганишида давом этиши зарурлиги борасида асослар келтирилган. Бундан ташқари шаҳар муҳитининг аҳоли соқцио-маданий қиёфасига қай даражада таъсир кўрсатиши ҳақида баён этилган.

Калит сўзлар : шаҳар, урбанизация, мегаполис, саноат ишлаб чиқариш, соқцио-маданий ривожланиш, миллий ўзликни англаш

ABSTRACT

This article argues that the process of urbanization is taking place rapidly in almost all countries of the world, and that it is necessary to continue its study. It also describes the extent to which the urban environment affects the socio-cultural image of the population.

Keywords: urban, urbanization, megalopolis, industrial production, socio-cultural development, national identity

АННОТАЦИЯ

В данной статье утверждается, что процесс урбанизации происходит стремительно практически во всех странах мира, и необходимо продолжать его изучение. Также описывается, в какой степени городская среда влияет на социокультурный образ населения.

Ключевые слова: урбанизация, урбанизация, мегаполисы, промышленное производство, социокультурное развитие, национальная идентичность.

КИРИШ

Шаҳар – аҳолиси, асосан, саноат, савдо, шунингдек, хизмат кўрсатиш, бошқарув, фан ва маданият соҳаларида банд бўлган йирик аҳоли манзилгоҳи. Шаҳар – бевосита қишлоқ хўжалиги билан банд бўлмаган аҳоли тўпланган марказ. У атрофидаги туманлар учун маъмурий ва маданий марказ бўлибгина қолмай, балки уларнинг жойлашиши ва ўсишига ҳам катта таъсир кўрсатувчи омил ҳамдир¹.

¹ Shahar aholisi butun jahon aholisining 47,5% dan ortig'ini tashkil etadi.

Аҳоли пунктларига шаҳар мақоми берилиши учун аҳоли сони ва бажарадиган вазифаси: саноат ишлаб чиқариш, ташкилий-хо‘жалик, маданий-сиёсий, маъмурий ва ҳ.к.лар бош мезон ҳисобланади. Аҳоли манзилгоҳларини шаҳар тоифасига ўтказиш маълум қонуний тартибда амалга оширилади ҳамда чегараси белгиланади. Турли мамлакатларда шаҳар мақомини олиш мезони турлича.

Масалан, Дания ва Испанияда аҳоли сони 250 киши, Грузия ва Туркменистонда 5 минг, Тожикистон ва Қирғизистонда 10 минг, Россияда 5—12 минг, Японияда 25 минг киши бўлиши керак².

ХХРда 1955 йилдан бери шаҳар (ши) сифатида аҳоли сони 100мингдан ошган ҳудудлар тан олинган³. 1978 йилги административ ислоҳот натижасида мазкур кўрсаткич 3 мингача туширилди. Бунда аҳолининг 85 фоизи қишлоқ хўжалигидан бошқа соҳаларда банд бўлиши лозимлиги белгиланган. Мазкур ислоҳот туфайли мамлакатнинг урбанизация кўрсаткичи кескин кўтарилган⁴. Ўзбекистонда эса аҳоли сони 7 мингдан юқори бўлиши талаб этилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Шаҳарларнинг жадал ўсиши ва шаҳар аҳолисининг кўпайиши ҳам имкониятларга, ҳам қийинчиликларга олиб келади. Бир томондан, шаҳарлар, айниқса йириклар, иқтисодий ўсиш ва ривожланиш марказларига, бизнес ва одамлар учун имкониятларни жамлаш марказига айланмоқда. Бошқа томондан, шаҳар инфратузилмаси ҳар доим ҳам корхоналар ва шаҳар аҳолисининг тез ўсиб бораётган эҳтиёжлари билан доимо ҳамқадам бўлиб, бу шаҳарларда яшаш шароитининг ёмонлашишига ва атроф-муҳитнинг ёмонлашиши, коммунал хизматларнинг этишмаслиги ва сифати, касалликларнинг кучайиши ва одамларнинг соғлиғига таҳдид каби муаммоларни келтириб чиқаради. Буни Осиё минтақасидаги йирик мегаполислар мисолида яққол кўриш мумкин.

Урбанизация иқтисодий ва демографик жиҳатдан жадал ривожланиб бораётган минтақа учун ҳам Марказий Осиё учун жиддий муаммога айланиб бормоқда.

² <https://uz.wikipedia.org/wiki/Shahar>

³ Россия и Китай: история и перспективк сотрудничества. материалы V международной научно-практической конференции. Отв. ред. Д.В. Буяров, Д.В. Кузнецов, Н.В. Киреева. - 2015. - Вып. 5. - С.270

⁴ Погудина Ю. Ю. Особенности процесса урбанизации в КНР (1978—2012 гг.): пример формирования Чжэньчжоуской агломерации в провинции Хэнань. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. — СПб., 2016. — С. 55. Режим доступа: <http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/01/диссертация-Погудина-2016.pdf>

Бугунги кунда минтақа аҳолиси 65,6 миллион кишидан ошади, уларнинг 43,8 фоизи шаҳарларда истиқомат қилади. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг прогнозларига кўра 2050 йилга келиб минтақа аҳолиси 1,3 баравар кўпайиб, 82 миллион кишига этади, шу жумладан 55,2% шаҳарларда истиқомат қилади. Бироқ, таркибий ўзгаришлар ва бошқа маъмурий, ижтимоий ва иқтисодий омиллар натижасида шаҳар аҳолисининг ўсиши юқори бўлиши мумкин.

Мустақиллик Марказий Осиё мамлакатларида урбанизация жараёнларининг ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатди, ҳар бир давлатда ўзига хос сиёсий ва иқтисодий ислохотлар амалга оширилди. Ушбу жараёнларнинг динамикаси ва асосий сабаблари ҳар бир мамлакатда турлича бўлиб, минтақа ҳукуматлари қўйган шаҳар муаммоларига жавоблар ҳам турлича. Шу билан бирга, қуйидаги қийинчиликлар бугунги кунда минтақадаги барча давлатлар учун хосдир.

Қишлоқ ҳудудларда яшовчи аҳолининг шаҳарлар интилиши табиий ҳолат. Бу жараённи доимий назорат қилиб бориш лозим. Акс ҳолда айрим давлатлардаги каби мамлакат ҳудудларида аҳолининг нотекис жойлашуви бир ҳудудда аҳолининг хаддан ташқари ортиб кетиши, айрим ҳудудларнинг эса аҳолисиз қолишига, бу эса ўз навбатида иқтисодий муаммоларни, жамиятдаги норозилик ва бегоналашувни, турли девиантлик ва суицидал ҳолатларни, жамият аҳолиси ўртасида бой ва камбағал қатлам ўртасидаги фарқнинг ортиб кетиши каби нохушликларни келтириб чиқаради.

Мисол тариқасида Хитой Халқ республикасини кўриб чиқсак. Гарчи сўнгги йилларда Хитой ўз иқтисодий ўсишлари билан дунё ҳамжамиятини лол қолдираётган бўлсада, жамият ичида кўплаб муаммоларга эга. Мазкур мамлакат учун юқори урбанизация даражаси хос. 1979 йилдан 2014 йилга қадар шаҳарлардаги аҳоли улуши 19,0 % дан 54,8 % гача ошди⁵. Ҳудудлар орасидаги иқтисодий фарқлар аҳолининг мамлакат бўйлаб нотекис жойлашганига сабаб бўлмоқда, натижада бойлар ва камбағаллар орасидаги фарқ жуда катта. Ўрта қатламни шакллантиришда қатор муаммоларга дуч келинмоқда. Мамлакатда аҳолининг патриотик руҳи ва миллий ўзликни англаш даражаси юқори бўлсада ижтимоий-психологик ҳолат ва ўз ҳаётидан қониқиш масаласида муаммолар мавжуд.

⁵ Россия и Китай: история и перспективк сотрудничества. материалы V международной научно-практической конференции. Отв. ред. Д.В. Буяров, Д.В. Кузнецов, Н.В. Киреева. - 2015. - Вып. 5. - С.270

Аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра, 1926 йилдан 1989 йилгача Ўрта Осиё республикалари аҳолиси 3,6 баравар кўпайган (13,7 миллиондан 49,4 миллионгача). Ушбу даврда шаҳар аҳолисининг улуши ҳам уч баравар кўпайди - 13,4% дан 45,6% гача. 1950 йилдан 1990 йилгача бўлган даврда ушбу минтақа мамлакатлари аҳолисининг ўртача умр кўриш давомийлиги 12 йилга ошди, ўлим даражаси деярли ярмига камайди ва туғилишнинг ўртача даражаси йилига 34,8 ни ташкил қилдиб.

1926-1989 йилларда Ўзбекистон аҳолиси 4,3 бараварга - 4,6 миллиондан 19,9 миллионгача кўпайди, шаҳар аҳолисининг улуши деярли икки баравар кўпайди (22 фоиздан 41 фоизгача). Шу билан бирга, мутлақ маънода республика шаҳарлари аҳолиси йиллар давомида янада ўсди (8 баравар - 1 миллиондан 8,2 миллион кишига). Урушдан олдинги даврда (1924-1941) 1959-1970 йилларда аҳолининг ўртача йиллик ўсиш суръати 2,5% ни ташкил этди. - 4,1% га этди ва 1970-1990 йилларда. 3.15% га тушиб кетди. Ўсишнинг асосий улуши қишлоқ аҳолисида бўлиб, 1990 йилга нисбатан 1959 йилга нисбатан 2,2 марта кўпайди.

Урбанизация жараёнлари уруш даврида ва урушдан кейинги йилларда ҳам собиқ иттифокнинг бошқа ҳудудларидан одамларнинг оммавий кўчиб келиши эвазига рағбатлантирилди. 1966-1970 йилларда. шаҳарларда (асосан Тошкент шаҳрида) РСФСР, Украина ва бошқа иттифоқ республикаларидан аҳолининг кўчиши ҳисобига кўпайиш кузатилди. Бироқ, 70-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб ташқи миграция нафақат маҳаллий, балки қишлоқ жойларидан ҳам маҳаллий бўлмаган (асосан рус) аҳолининг республикадан чиқиб кетиши туфайли пасайди. Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда шаҳарлар ривожланиши бўйича муайян ишлар амалга оширилди. Шаҳар аҳолисининг салмоғи 1991-йилдаги 40,3фоиз ўрнига 2018-йилга келиб 50,6 фоизга ўсди. 2012-2018-йилларда шаҳар аҳолиси сони 1,4 млн. кишига ёки 9,2 фоизга ортди (шу даврда қишлоқ аҳолиси мос равишда 1,7 млн. киши ва 11,9 фоизга кўпайди). Аҳолининг табиий ҳаракати (102,0%), миграция (-13,4%) ва маъмурий-ҳудудий ўзгаришлар (11,4%) шаҳар аҳолиси сони ўсишида асосий омил бўлиб хизмат қилган. Бундай ўсиш суръатларига асосан маъмурий ўзгаришлар, яъни 2009-йилда мингга яқин қишлоқ аҳоли пунктларининг шаҳар посёлкаларига айлантирилиши ҳисобига эришилди.

Шу билан бирга, урбанизация жараёнларида қатор номуносибликлар кузатилмоқда:

⁶ World Population Prospects: The 2010 Revision. UNDESA Population Division. New York. 2011

- урбанизация даражаси бўйича мамлакатимизнинг жаҳонда тутган ўрни паст. БМТ халқаро рейтинг кўрсаткичлари бўйича Ўзбекистон 2018-йилда ушбу йўналишда 233 мамлакат орасида 155-ўринни эгаллади. Ваҳоланки, бу соҳада дунёдаги ўртача кўрсаткич 55,3 фоиз бўлиб, у Россияда 74,4 фоизни, Туркияда 75,1 фоизни, Қозоғистонда 57,4 фоизни, Туркманистонда 51,6 фоизни ташкил этади;

- охириги 10 йил мобайнида (2009-2018-йй.) мамлакатимизда урбанизация даражаси 51,7 фоиздан 50,6 фоизга камайди. Хоразм (33,3%), Сурхондарё (35,5%), Бухоро (37,4%) ва Самарқанд (37,4%) вилоятларида урбанизация даражаси айниқса паст;

- 2012 йилдан ҳозирга қадар шаҳарлар сони ўзгармади (119 та) ва уларда 10,1 млн. киши истиқомат қилади. Мамлакат шаҳарлар тармоғининг асосини кичик шаҳарлар (жами шаҳарлар таркибидаги улуши 68,4 фоиз) ташкил қилади ва уларнинг жами шаҳар аҳолисидаги улуши 20,5 фоизга тенг. Шаҳарлар ривожланишининг ўзига хос жиҳатларидан яна бири шундаки, шаҳар аҳолисининг деярли $\frac{1}{4}$ қисми (24,2%) пойтахт - Тошкент шаҳрида истиқомат қилади. Ўтган давр ичида 6,4 млн. киши (38,7%) истиқомат қиладиган шаҳар посёлкалари сони 1065 тадан 1071 тага кўпайди. Шаҳар посёлкалари сонининг жуда кўплиги ҳам Ўзбекистонда шаҳарлар тармоғининг ўзига хос жиҳати сифатида талқин қилиниши мумкин;

ХУЛОСА

Умуман олганда Ўзбекистонда кечаётган жадал ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ислохотлар, ҳудудлардаги миграцион вазият, аҳолининг демографик ўсиш суръатлари, диний ва миллий хилма-хиллигимиз, ер-сув имкониятлари, ахборот оқимининг жадаллашуви, саноатлашиш эҳтиёжи каби критерийлар қатори кичик ва ўрта шаҳарлар аҳолисининг социо-маданий ривожланишига доимий равишда таъсир кўрсатади. Кичик ва ўрта ҳудудлардаги ижтимоий-иқтисодий ва социо-маданий ривожланиш мамлакат ривожининг асосини ташкил этади. Демак, ушбу жараёни тизимли равишда ва мониторингли социологик тадқиқотлар асосида ўрганиш лозим.

REFERENCES

1. Россия и Китай: история и перспективк сотрудничества. материалы V международной научно-практической конференции. Отв. ред. Д.В. Буяров, Д.В. Кузнецов, Н.В. Киреева. - 2015. - Вып. 5. - С.270

-
2. Погудина Ю. Ю. Особенности процесса урбанизации в КНР (1978—2012 гг.): пример формирования Чжэньчжоуской агломерации в провинции Хэнань. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. — СПб., 2016. — С. 55. Режим доступа: <http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2016/01/диссертация-Погудина-2016.pdf>
 3. Россия и Китай: история и перспективк сотрудничества. материалы V международной научно-практической конференции. Отв. ред. Д.В. Буяров, Д.В. Кузнецов, Н.В. Киреева. - 2015. - Вып. 5. - С.270
 4. World Population Prospects: The 2010 Revision. UNDESA Population Division. New York. 2011